

Poesia sobre pedra: l'altar dedicat a Fusc de Tarragona (CIL II 4315, RIT 445), revisitat*

Joan Gómez Pallarès

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana
 08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 19/12/1997

Resum

L'objectiu d'aquest article és revisar una coneguda inscripció mètrica de *Tarraco* (= CIL II 4315 i G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Berlin, 1975, n. 445, foto n. 82. 2). A través d'aquesta poesia sobre pedra, volem presentar els resultats de la nostra recerca en el marc dels treballs que fem per escriure un nou volum del CIL, el n. XVIII, que presentarà (en el seu fasc. 2) una edició i un comentari dels *Carmina Latina Epigraphica d'Hispania*.

Abstract

The aim of this paper is to discuss a well known metrical inscription coming from *Tarraco* (= CIL II 4315 and G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Berlin, 1975, n. 445, phot. n. 82. 2). Thanks to this poetry on stone, we wish to present the results of our inquiry within the frame of the works we are doing to write a new CIL's volume, n. XVIII, wich will present an edition and commentary (in its fascicle 2) of *Hispania's Carmina Latina Epigraphica*.

Dins d'un projecte que té com a objectiu la nova edició i el comentari de tots els *carmina latina epigraphica* de la península Ibèrica per a un fascicle, el segon, del nou volum del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, el XVIII, que estarà íntegrament dedicat a aquest tipus de material, volem presentar en aquestes pàgines els resultats de la nostra recerca sobre una poesia epigràfica tarragonina, la dedicada a l'auriga Fusc pels seus companys de facció, que esperem que puguin estar a l'altura del tan merescut homenatge que el nostre company de departament, el Dr. Balasch, rep en els dies de la seva jubilació de la docència activa. Ens agradaria que aquestes paraules servissin per expressar el nostre desig (la nostra certesa, en realitat) que la jubilació només afecti aquest camp de la seva activitat i que en la resta continuï tan actiu i tan brillant com sempre l'hem conegut.

* Aquest treball s'emmarca dins d'un projecte finançat per l'ajut PB96-1188 de la DGICYT del MEC.

La inscripció objecte de la nostra atenció és actualment il·localitzable i, per tant, per a nosaltres, perduda. És coneguda des del segle XVI, i al XVII es trobava en un lloc indeterminat entre el monestir de Santa Clara (actual balcó del Mediterrani) i l'emplaçament de l'amfiteatre (al sud de la Rambla Vella). Al segle XVIII (1722) l'Ajuntament de Tarragona la va regalar a l'almirall anglès Lord Stanhope i aquest la portà a la casa pairal de Chevening (Kent). Géza Alföldy (vegeu la bibliografia de la inscripció infra) presenta una fotografia de l'altar amb la inscripció, però no en va poder fer l'anàlisi. Preguntat per nosaltres, recorda només que qui va fer la fotografia (la signa Roger S.C. Allen), que suposem nosaltres que sí que va veure la inscripció, va oferir els negatius al Deutsches Archaeologisches Institut de Madrid, el qual no els va adquirir: segons que ens indiquen els seus responsables, no figuren en els seus fons. Sembla, per tant, que en una data indeterminada abans de la publicació de l'edició d'Alföldy, l'altar amb aquesta inscripció era localitzable en algun lloc d'Anglaterra (potser Chevening). Creiem que això havia de ser, en qual·sevol cas, abans de 1970, perquè Pablo Piernavieja, a *Epitafios deportivos de la Hispania romana*, Madrid, 1970, ja indica que li ha estat impossible veure la inscripció i que els hereus de Lord Stanhope tampoc no saben on és. Les nostres recerques han estat infructuoses i tampoc no ens han portat més enllà. Malauradament encara no sabem on és actualment l'altar: probablement ha estat objecte d'algun negoci d'antiquari (és la informació que gentilment ens transmet Géza Alföldy, tot i que no en té dades segures, en una carta del 24 d'abril de 1996) i reposa ara en alguna casa particular, diferent de la dels Stanhope. Per desgràcia també, la nostra autòpsia ha estat impossible i l'edició que presentarem infra depèn de les ja existents i de la fotografia (no massa bona i que no permet fer un gran control de la lectura) publicada per Alföldy: no cal oblidar, però, que els editors recents (Alföldy i Piernavieja) i els no tan recents (Hübner, posem per cas) tampoc no han vist la inscripció directament.

Es tracta d'un altar de pedra calcària local, probablement de Santa Tecla o lli-sós, del tipus que presenta «vom oberen Profil Faszie und *cyma recta*... am Fussprofil Kehle auf Leiste, *cyma recta*» (cf. G. Gamer, *Formen römischen Altäre*, Berlin, 1988, T. 89, p. 279). La decoració de la part superior és pràcticament inexistent (altres altars paral·lels de Tarragona presenten decoració vegetal i arquitectònica), però no pas les motlures superior i inferior que emmarquen el camp epigràfic, que està compaginat amb molta cura i sense massa sortides de la caixa d'escriptura. L'altar presenta una gran fractura a l'altura del terç superior, però no sembla que la fotografia mostri altres tipus de fractura ni en la part superior ni en la inferior. Remarquem això perquè la tradició editorial aporta lletres que, en la foto, pertanyen a zones de la inscripció que no semblen en absolut fetes malbé (fonamentalment allò que CIL II mostra com a primera i darrera línies i que els altres editors també transmeten) ni de lectura compromesa. L'altar es podria agrupar en una tipologia tarragonina de voltants del segle II dC (RIT, p. 478, làmines LXXXII. 1-4 i n. 176, 229, 410 i 445), amb un petit problema, però, per a la nostra inscripció: a pesar del que transmeten els editors antics (i CIDER i RIT 445, tot i que aquest darrer reconeix que és impossible distingir cap lletra a la presumpta primera línia), no reconeixem cap signe de violència o de destrucció de la pedra just sota de la motllura on haurien d'aparèixer

les lletres D M (que CIL II mostra) i on sí que apareixen en tots els altres altars tarragonins. El mateix passa amb la darrera línia, on, presumptament, apareixia en l'estat original de la pedra una frase grega. En aquest cas, però, tenim els nostres dubtes que realment a la pedra no s'hi pugui llegir alguna cosa i, per tant, mantindrem una possible lectura en grec al final de la inscripció.

La lletra de la inscripció és la capital quadrada, i malauradament no en podem donar cap tipus de mida perquè cap dels editors anteriors tampoc no ho fa. De les lletres que es poden distingir bé en la fotografia, destaquen la irregularitat de les S; les M, algunes de les quals només tenen dos punts de contacte amb la caixa d'escriptura; el segon traç de les R no arriba a la caixa d'escriptura; el traç horitzontal de la L és pràcticament inexistent.

La bibliografia més significativa de la inscripció és la següent: CIL II 4315 i p. 973, 1044 (amb bibliografia antiga); C. Hosius, «Römische Dichter auf Inschriften», *RhM* 50, 1895, 286-300, p. 295; F. Bücheler, *Anthologia latina. Pars posterior*, Leipzig, 1898, n. 500; J. Cholodniak, *Carmina Sepulcralia Latina Epigraphica*, Sant Petersburg, 1904², n. 829; J.M. Stowasser, «Vulgärmetrisches aus Lucilius», *WS* 27, 1905, p. 218; J. Puig i Cadafalch, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona, 1909, p. 123; H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, 1892-1916, n. 5301; S. Mariner, «El epitafio versificado de Julius Statutus», *BARSAT* 49, 1949, p. 30; S. Mariner, *Inscriptiones hispanas en verso*, Barcelona-Madrid, 1952, p. 34, 59, 82, 92, 95, 97, 102, 115, 116-118, 119, 121-122, 129, 150, 164-165, 169, 182, 183, 204; J. Vives, *Inscriptiones latinas de la España romana*, Barcelona, 1971-1972, n. 5766; O. Weinreich, *So nah ist die Antike. Spaziergänge eines Tübinger Gelehrten*, München, 1970, p. 121; G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlin, 1975, n. 445 (amb làmina, número LXXXII, 2); J. Gil, «Epigraphica», *CFC* 11, 1976, p. 561; P. Piernavieja, *Corpus de inscripciones deportivas de la Hispania romana*, Madrid, 1977 n. 18; J.H. Humphrey, *Roman Circuses. Arenas for Chariot Racing*, Berkeley-Los Angeles, 1986, p. 344; G. Gamer, citat supra, n. T 89; E. Courtney, *Musa Lapidaria. A Selection of Latin Verse Inscriptions*, Georgia, 1995, n. 112 (p. 112-113 i 321-322); J.B. Thigpen, *A Literary Analysis of Latin Epitaphs from Roman Spain wich contain Creative Biographical Discourse*, Diss. University of North Carolina at Chapel Hill, 1995, n. 33 (p. 183-191).

La nostra edició del text és aquesta:

- Factiones venetae Fusco sacr[a]
 vimus aram de nostro certi st[u]
 diosi et bene amantes ut sc[i]
 rent cuncti monumentu[m]
- 5 et picnus amoris integra
 fama tibi laudem cur
 sus meruisti certast[i]
 multis nullum pauper t̄i[mu]
- 10 isti invidiam passus sem
 per fortis tacuisti pu[l]

- chre vixisti fato morta
 lis obisti quisquis homo
 es quaeres talem subsiste
 viator perlege si memor
 15 es si nosti quis fuerit vir
 fortunam metuant omnes
 dices tamen unum Fus
 cus habet titulos mor
 tis habet tumulum con
 20 tegit ossa lapis bene habet
 fortuna valebis fudimus
 insonti lacrimas nunc vi
 na precamur ut iaceas pla
 cide nemo tui similis
 25 τὸς σοὺς ἀγῶνας αἰὼν λαλήσει

L'edició de la poesia, separant els versos tal com els podríem llegir en una edició codicològica seria aquesta (puntuació diacrítica inclosa):

- Factionis venetae Fusco sacravimus aram
 de nostro, certi studiosi et bene amantes,
 ut scirent cuncti monumentum et pignus amoris.
 Integra tibi fama, laudem cursus meruisti,
 5 certasti multis, nullum pauper timuisti,
 invidiam passus semper fortis tacuisti,
 pulchre vixisti, fato mortalis obisti.
 Quisquis homo es, quaeres talem. Subsiste, viator,
 perlege, si memor es, si nosti quis fuerit vir.
 10 Fortunam metuant omnes, dices tamem unum:
 “Fuscus habet titulos mortis, habet tumulum.
 Contegit ossa lapis, bene habet. Fortuna, valebis.
 Fudimus insonti lacrimas, nunc vina. Precamur
 ut iaceas placide. Nemo tui similis.”
 15 τὸς σοὺς ἀγῶνας αἰὼν λαλήσει

Anter. 1 consensus editionum D M (RIT 445 et Courtney 1995 DM legere non possunt et ea ex causa dubitant)

r.5: pignus sic/ pignus CIL II 4315, CLE 500, ILER 5766, RIT 445, CIDER 18; Courtney 1995, n. 112.

r. 13: quares CIDER 18 (deu ser un problema de correcció de proves)

r. 15: αἰὼν ILER 5766// λαλήσεται Courtney 1995, n. 112.

Dels paral·lels literaris en parlen a bastament CIDER, p. 239-240; els comentaris a peu de pàgina de Cholodniak 1904² i de Bücheler (CLE 500); els de Courtney 1995, p. 322; els de Thigpen 1995, p. 185 (amb un petit quadre de referències per a cada vers) i la resta de pàgines del seu comentari *ad loca*, i els articles de Stowasser i Hosius (com sempre en informacions d'aquest tipus, hi ha paral·lels pertinents i

no pertinents: però a això tots hi estem exposats en un moment o altre d'un comentari i, a vegades, veiem *loci comunes* sense massa sentit ni lògica cronològica, local i semàntica). Per tant, aquí ens limitarem a fer algunes puntualitzacions i remarques. Pel que fal al v. 1, és cert que Verg., A. 5, 47-8, escriu *ex quo reliquias diviniq[ue] ossa parentis/condidimus terra maestasque sacravimus aras* (no és R.P. Hoogma, a *Der Einfluss Vergils auf die Carmina Latina Epigraphica*, Amsterdam, 1959, qui ho va indicar per primera vegada, com diu CIDER, p. 239, sinó Hosius en el seu article de 1895), però no ho és menys que està parlant de la tomba del seu pare Anquises i, en un context com aquest, el tipus de llenguatge que li ve al cap és el propi de l'epigrafia funerària. Caldria preguntar-se (no amb el pretext de la inscripció que ara comentem, que de ben segur és posterior a l'*Eneida*, però sí com a hipòtesi de lectura) qui és influït per qui en un ambient com el descrit (cf. J. Gómez Pallarès, «Otros ecos en la *Eneida* de Virgilio: la "evidencia" de los CLE», *Helmantica. Thesauramata Philologica Iosepho Orozio Oblata* 44, 1993, p. 267-280). El mateix podríem dir d'un dels dos altres paral·lels clars virgilians més citats per aquesta poesia: per al vers 3 de la nostra inscripció, Verg., A., 5, 538, *ferre sui dederat monumentum et pignus amoris*, on el de Màntua fa parlar Eneas d'una cràtera gravada que havia pertangut al seu pare Anquises i que n'era, perquè el seu pare ja és mort, un «record i penyora d'amor» (l'altre vers de Virgili citat directament, A., 5, 572, és molt proper del primer i en constitueix quasi una còpia, però el context és diferent, perquè s'està parlant del cavall que duu sobre seu Atis, que és record i penyora d'amor de Didó). La mateixa pregunta i resposta podria sorgir del nostre vers 11 i la relació que s'hi pot establir sobretot amb Ov., Her., 7, 75; 15, 190; 21, 178, i Tr., 1, 11, 30. *Habere titulum (titulos) mortis* en els contextos en què es mou Ov. en aquests versos és el més natural, i el de Sulmona extreu directament part de la seva inspiració sobre el llenguatge de la mort, del llenguatge epigraficofunerari que li és tan present (sobretot en la seva poesia de l'exili, però també a les *Heròides*, on la mort, per motius d'amor o no, és una constant: cf. J. Gómez Pallarès, «*Ovidius Epigraphicus: Tristia*, 1 con excursus a 3, 30 i 4, 10», *Festschrift M. von Albrecht*, Heidelberg, 1998, en premsa i també, id., «La relación entre Hor., Carm y Ov., Tr., a través de la poesía epigráfica latina», a C. Fernández Martínez (ed.), *Actas del I Seminario Hispalense de Filología Latina: la literatura latina, un corpus abierto*, Sevilla, 1998, en premsa). Dit això, també semblaria clar poder dir que no sabem d'on treu la inspiració el nostre anònim poeta. És possible que tingui al cap Virgili i Ovidi, però no ho és menys, al nostre entendre, que el món literari que li és més propi (la pròpia tradició epigràfica en vers), el duu cap al mateix tipus d'expressions, senzillament perquè tant el nostre poeta anònim com els poetes de culte i de fama ambulant beuen de les mateixes fonts d'inspiració (el quadre de Thigpen 1995, p. 185 sovint resol aquest «problema» indicant, com a font d'inspiració dels nostres versos, una *commonplace* entre la literatura d'alta cultura i la literatura epigràfica anònima).

Altres paral·lels literaris (i també epigràfics) que són interessants per entendre la inscripció poden ser els que afecten els versos més problemàtics d'aquesta, els 11-12. Dues maneres de puntuar aquests versos es mantenen i impliquen una interpretació diferent. La que defensen ILER i RIT proposa puntuar *contegit ossa*

lapis, bene habet Fortuna, valebis i entendre *fortuna* com a subjecte d'*habet* i *valebis* amb subjecte el·líptic (el mateix Fusc, a qui s'acomiadaria). Des del nostre punt de vista, aquesta interpretació intenta solucionar un problema que, en realitat, no existeix: entendre *bene habet* com una expressió absoluta i apersonal no només no és cap problema (cf. Iuv., 10, 72 o Stat., Theb., 11, 557) sinó que és una expressió habitual precisament del món de la mort (Courtney 1995, p. 322, ad loc., citant ThLL., s.v., 2541, 48). Per a l'expressió *Fortuna, valebis!* (que recolliria, a més, l'anterior «sentència» lapidària del v. 10, *Fortunam metuant omnes*), cf. l'habitual *spes et fortuna valete* de, per exemple, CLE 2139, 1 o 409, 8 o 434, 13, que recullen l'expressió grega (per exemple, a *Anthologia Palatina* 9, 49) ἔλπις καὶ σύ Τύχη, μέγα χαίρετε (a pesar que Weinreich consideri que la utilització en expressions d'aquest tipus de la paraula *spes*, com a deificació i personificació d'una situació —no és exactament el nostre cas, on només trobem la correspondència llatina de Τύχη— sigui pròpiament romana i difícilment grega). Gil (1976) proposa, per la seva banda (abans, però, ja ho havia fet Cholodniak 1904², p. 295), que, al vers anterior, *Mortis*, sigui considerat com a nominatiu, subjecte d'*habet*, i que es pugui llegir, per tant, *Fuscus habet titulos. Mortis habet tumulum*. Cap dels tres paral·lels que aporta no inclou la paraula *mort* com a posseïdora del túmul del difunt. Ara bé, paral·lels per a *titulos (titulum) mortis*, entès aquest com un genitiu que determina la paraula que el precedeix, n'hi ha molts i prou «propers» a aquesta inscripció, com perquè no hàgim d'arriscar-nos a fer una interpretació morfològica com la de Gil: v.g. Ov., Her., 7, 76 i Tr., 1, 11, 30. A més, si defensem la nostra lectura és per la gairebé malaltissa afecció del nostre poeta anònim per la repetició d'estructures (vegeu el comentari infra dels versos 4-7). En aquest cas a un *habet tumulum* del v. 11, respondria un altre *bene habet* del v. 12, i cap d'aquests no duria un subjecte explícit (el segon, ni implícit). Ambdues construccions anirien precedides de dues construccions amb Subjecte + Verb + OD.

Altres paral·lels epigràfics globals interessants poden ser RIT 441 i 444 (a més RIT 445 cita també AE 1888 62, de Roma, com a inscripció d'un altre integrant de la *Factio Veneta*, el metge *Hylas*). Thigpen, 1995, tot i que no el raona massa, presenta en l'apèndix 4 de la seva tesi, p. 333-335, un estudi en paral·lel dels llocs comuns entre aquestes inscripcions.

Pel que fa al text grec final, G. Kaibel, a *Inscriptiones Graecae Galliae Hispaniae, Britanniae, Germaniae*, Chicago, 1978, n. 2539 (p. 86-88), no n'ofereix cap referent literari i només en diu *Graeca verba, ni fallor. Venetae factionis artifices Graeci addiderunt*. Bücheler l'anomena *adclamatio iambodes* (vegeu infra el comentari mètric) i nosaltres, en la consulta del CD-ROM del *Thesaurus Linguae Graecae* (facilitada pel professor F.J. Cuartero Iborra, a qui volem agrair el seu ajut en aquest punt), no n'hem trobat tampoc cap paral·lel (ni tan sols amb la forma corregida per Courtney (1995) que, diguem-ho de passada, morfològicament és correcta, però no té cap paral·lel en cap dels textos recollits al *Thesaurus Linguae Graecae*; ἀλήσει, en canvi, en té 326!).

En la seva globalitat de contingut, és aquesta una inscripció que té l'interès de poder emmarcar-se, temàticament parlant, dins d'un tipus específic: inscripcions del món del circ dedicades a aurigues. No cal dir que la majoria de tòpics que toca

el nostre text no són exclusius d'aquesta mena d'inscripcions (se'n poden llegir algunes seleccions a Courtney, 1995, p. 111-124, per exemple, sota l'epígraf «Games, public performances and performers», tot i que, evidentment, no totes tenen com a protagonistes aurigues: vegeu especialment la n. 113 = CLE 399, CIL VI 10078, ILS 5300; també CIDER en presenta algunes agrupades per temes, al capítol V, «Inscripciones de circo», n. 16-52, de les quals les n. 17 i 18 són dedicades a aurigues de circ: la 18 és la que ara comentem): per exemple, recordatori de per què serveix l'epitafi que s'està llegint (metaepigrafia): retrat moral del mort, més que no pas físic o de currículum estricte (són les seves virtuts de caràcter les que el faran ser recordat i no només les virtuts atlètiques); crida al passant perquè es deturi; referència a la feina física que fa la tomba, al marge de la inscripció; citació del costum de la libació en la cerimònia funerària; originalitat del *nemo tui similis* (no en coneixem cap altre paral·lel epigràfic) i acabar amb una citació grega que, com dèiem abans, Courtney (1995) corregeix i normalitza (sense cap explicació) en el futur habitual de la veu mitja *καλήσεται*, que no té, amb tot, cap paral·lel textual conegut. Són temes tots ells que surten en poesies epigràfiques no procedents del món del circ, però no és menys cert que el dedicatari i la seva feina els concedeixen un tarannà especial (la integritat, la fama reconeguda i aconseguida en vida, etc.). No volem deixar d'indicar que CIDER, p. 89 (tot i no citar cap text alternatiu), diu que aquesta és una inscripció de circ una mica atípica, pel fet de ser dedicada a un corredor experimentat i consagrat, amb victòries, i en canvi no donar-nos en el text cap detall d'aquestes victòries. Pel que fa a un estudi de detall sobre les *factiones* al circ romà i sobre l'estatus dels corredors i dels seus afeccionats, continua sent fonamental el d'A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford, 1976.

Una altra expressió que crida l'atenció del nostre text és la del vers 13 *fundere lacrimas, vina*. Courtney (1995) cita CLE 1256, 5 *et possint nostris Bacchum miscere favillis*, i 1107, 7, *ossibus infundam quae nuncquam vina bibisti*, com a paral·lels (CLE 1851, també a CIL II²/7, 116, on, a pesar que es tracta d'una restitució, el vers següent —*ebrius papillio* referit a l'ànima de la persona morta— dona una certa seguretat sobre la presència del vi al vers anterior: cf. també J.M.C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Londres, 1971, p. 51 (i planxa 14), pel costum de fer una libació de vi durant la cremació del difunt, en metàfora del vessament de llàgrimes pel mort. També podria tractar-se d'al·lusions a banquets funeraris en els que es farien libacions abundants de vi i es consumirien aliments: cf. K. Hopkins, *Death and Renewal*, Cambridge, 1983, p. 216. CIDER, p. 240, cita molts exemples de *fundere lacrimas, vina* a la poesia clàssica.

L'element estilístic que més destaca en el nostre text és el recurs a l'anàfora, que es revela, dins del món de la poesia llatina (no només l'epigràfica) com un dels formalment més productius (el revelador estudi de J. Wills, *Repetition in Latin Poetry. Figures of Allusion*, Oxford, 1996, ho demostra perfectament bé). En el nostre cas, els versos 4-7 són els més comentables. Els versos 4-6 presenten una catàfora que no es limita a la darrera síl·laba (*-uisti*) i, a més, el vers 7 presenta la repetició en posició medial de vers (abans de cesura pentemímera) i en posició final de *-isti* (Wills 1996, p. 414-423, on parla de *Positional patterns en parallel*

half-lines i *line-final repetition*). Courtney (1995) en parla dels versos 4-7 (p. 322) dient «a striking pattern of recurrence of the -isti ending at caesura and the beginning and end of lines: the Barcelona Alcestis 60-63 all end in -isse». Cholodniak (1904²) també feia notar el fenomen tot i que no el comentava. També IHV, p. 182, quan parla de versos lleonins, diu que «leonina combinada con rima de fines de verso o de otros miembros: ...ejs. 4315, vv. 4 y 7, leoninos que riman con vv. 5 y 6» (i a p. 183, «son dos las sílabas rimadas»). Trobem una repetició del mateix tipus als versos 10-11 *unum...tumulum*. Altres qüestions d'estilística indica IHV, p. 122: «son abundantes, pero no por ser epigráficos ofrecen particular interés, los casos en que mediante la yuxtaposición se intenta lograr un efecto de rapidez o de contraste, como ejemplo significativo, léanse los 11 últimos versos (más de 2/3 de la inscripción) de 4315».

També és destacable en aquesta inscripció el valor consolidat de l'adjectiu *sturdiosus* com a «afeccionat» en un sentit gairebé contemporani de mot (hi ha citacions de CIDER representatives: Ov., Am., 3, 2, 1; Hor., Epist., 2, 1, 95; Ov., Am., 3, 2, 67; cf. també OLD, s.v., 3). Cal tenir en compte també un recurs epigràfic habitual, com és el de la sentència gnòmica i, mai més ben dit, lapidària, del vers 10, *Fortunam metuant omnes, dices tamen unum*, que presenta una antítesi (cf. G. Maurach, *Lateinische Dichtersprache*, Darmstadt, 1995, p. 192-194) formal entre l'*omnes* davant cesura heptemímera i l'*unum* de final de vers.

Des del punt de vista mètric, Courtney (1995), p. 322, i IHV, p. 129, 150, 164, ofereixen un comentari prou exhaustiu com perquè nosaltres hi pugem afegir massa cosa. El resum seria que tenim una poesia en versos hexàmetres dactílics, amb la intercalació de dos pentàmetres dactílics (versos 11 i 14). Una altra cosa és el darrer vers, grec, que segons Bücheler es deixaria mesurar com si es tractés d'una dipòdia iàmbica. Nosaltres no ho veiem així: en tot cas haurien de ser dues dipòdies iàmbiques i tot i això li sobriarien els dos peus darrers (cf. A. Dain, *Traité de métrique grécque*, París, 1965, p. 26-28). Pensem que es pot tractar d'un vers de ritme iàmbic (les seves substitucions no són estranyes a aquest tipus de mètrica: --/u/--/u/--), però que no respon a cap esquema dels que coneixem: no és una dipòdia iàmbica, ni una tetrapòdia iàmbica normal (li sobren dos peus), ni un dímetre iàmbic normal (cf. B. Gentili, *La metrica dei Greci*, Firenze-Messina, 1963, p. 20) ni ho és catalèctica (li sobra un peu). Per ser una poesia de la cronologia de la nostra, el poeta es mostra extraordinàriament correcte en el tema de la prosòdia i presenta algunes particularitats (IHV, p. 164) en la construcció dels hexàmetres (dels seus finals), que en cap cas poden ser considerades irregularitats.

Pel que fa al nom del difunt corredor, la seva presència està molt ben testimoniada a *Hispania* (J. M. Abascal, *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia, 1994, p. 375-376, amb 97 referències) i a la resta del món romà (H. Solin-O. Salomies, *Repertorium Nominum Gentilium et Cognominum Latinorum*, Hildesheim-Zürich-New York, 1994, p. 336 i A. Mócsy et alii, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinæ cum indice inverso*, Budapestini, 1983, p. 131). Sí que és interessant remarcar (Mócsy, 1983), que la més gran abundància del gentilici es dona a *Hispania* (alguna relació amb

l'origen del mot i el color tòpic de la pell dels hispans?: cf. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Roma, 1982, p. 64-65).

Des del punt de vista lingüístic, cal anotar a r. 4, *monimentum* per *monumentum* (cf. M. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, 1977, p. 87 i 89); r. 5, *picnus*<*pignus*, cf. Leumann 1977, p. 199-200; rr. 7-8 *certasti multis*: IHV, p. 102, indica que es tracta d'un datiu (= *cum multis*) amb un verb de lluitar, a l'estil del virgilià, Buc., 5, 8, *tibi certat Amyntas* (cf. J. B. Hofmann-A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, 1972, p. 87).

No volem deixar d'oferir la nostra traducció del text que editem i comentem aquí:

Hem consagrat un altar a Fusc, de l'equip blau,
 dels nostres recursos, afeccionats com n'erem i devots seus,
 per tal que tothom el reconegui com a record seu i penyora d'afecte.
 La fama la mantens sencera, per les teves carreres has merescut lloança,
 has competit amb molts, tot i sense diners, no has temut ningú,
 a pesar de patir enveges, sempre has callat, íntegre,
 has viscut honradament, però com a mortal has mort quan t'ha trobat el destí.
 Siguis qui siguis (que llegeixes), en buscaràs un altre com aquest. Atura't, vianant,
 llegeix amb calma, si vols recordar, si vols conèixer qui era aquest home.
 Temi tothom Fortuna, digues només això:
 «Fusc té ja les lletres de la mort, té una tomba.
 La inscripció recull els ossos, ja està bé! Fortuna, ja pots marxar.
 Hem vessat llàgrimes per aquest innocent, i ara vessarem vins. Preguem que reposis
 plàcidament. Ningú comparable a tu!»
 Per sempre més es parlarà de les teves lluites (carreres)

Pel que fa a la datació, si pensem que la inscripció anava encapçalada per la fórmula *Dis Manibus*, haurem de fixar una cronologia, pel cap baix, del segle II dC. Si, com nosaltres proposem per la presentació actual del text dins de la pedra, en una zona que no ha patit cap tipus de desperfecte, no hi havia cap fórmula D M i fem coincidir això amb l'evident absència de cap fórmula del tipus *bene merenti fecit*, etc. (RIT, p. 478), haurem de convenir que es tracta d'un altar amb inscripció mètrica atípica, que caldria datar del segle I dC i no més tard.